

Ideál a realita

Slovo *ideál* se téměř vytratilo z obecného slovníku. Pokud o někom přesto řekneme, že je *idealista*, tedy člověk věřící v ideály a případně se snažící o jejich uskutečnění, míníme většinou, že je to více nebo méně sympatický snílek, který se ve svých názorech a postojích míjí s realitou. Cokoliv *ideálního* je přece jenom myšlené, dlí nanejvýš jen v naší představě a nemá mnoho společného se skutečným světem. Tak soudí každý *realista* ve smyslu toho slova, jak se běžně užívá.

Než se pokusím tento zdánlivě evidentní soud poněkud zpochybnit, ztížím si úkol více radikálním vymezením významu toho, co nazýváme *ideálním*. Není to přece jenom něco *myšleného*: myslet můžeme přece všelijaké věci, například také ty, které právě považujeme za *reálné*, mezi nimi jevy různě nečisté nebo dokonce zvrácené či prostě nedokonalé. Naopak *ideálním* nazýváme něco dokonalého, co představuje naplnění naší představy v její čisté, s ničím nesmíšené formě, tím ale také v její vlastní podstatě.

Netřeba říkat, že slovo *ideál* a jeho odvozeniny pocházejí od slova *idea*, které ve starém Řecku znělo *eidos*; a skoro každý ví, že podle Platona hierarchie stále čistších a obecnějších idejí tvořila pravou realitu, zatímco konkrétní svět individualit, jak je známý každodenní zkušenosti, je jen klam, který postihuje nás – nedokonalé bytosti. Stále si myslím, že je tento názor chybou jednostranné zobecňující abstrakce, ale dnes – po mnohaletém přemýšlení – nejsem už připraven k prostému převratu, který by naopak svět idejí vykázal mimo vztah s realitou. Jedním z podnětů k tomu méně radikálnímu postoji je odkaz myšlenkové práce Husserla, který pod pojmem *eidos* mínil *myslitelný smysl* nebo *jádro významu*, k němuž od pouhého povrchního jevu docházíme cestou *epoché*, to jest očišťování od předsudečných předpokladů o jeho povaze a realitě. Zda tato cesta vede nutně k *transcendentálnímu idealismu*, k němuž se Husserl po určitou dobu hlásil a pak jej víceméně odvrhl, o tom lze vést spor. Ten ale nemá být předmětem této krátké úvahy. O co zde jde, je alespoň naznačit místo, které má pojem *ideálního* v naší zkušenosti.

Začneme něčím relativně jednoduchým a vezměme třeba pojem kruhu. Ten každý zná a většina si ho dovede představit. Ve zkušenosti také běžně potkáváme kruhové předměty. Když je však blíže zkoumáme různými měřicími přístroji nebo mikroskopem a podobně, zjistíme vždy, že nejsou zcela přesně kruhové, tj. že všechny body jejich obvodu nemají k jejich středu přesně stejnou vzdálenost. Řečeno slovy všedního jazyka, jejich okraj je například trochu zprohýbaný, celkový tvar mírně deformovaný a tak podobně. To platí také o kruhových vlnách na vodě po dopadu nějakého předmětu, o šíření světla z bodového zdroje v rovině a v mnoha dalších případech. Když na tom záleží, lze ovšem kruhový tvar téměř libovolně zpřesňovat, nicméně budeme se jenom stále blížit dokonalému kruhu, ale nikdy jej úplně přesně nedosáhneme. *Ideální kruh* v materiálním světě zřejmě neexistuje. Znamená to, že je to jen naše abstraktní představa, která nemá nic společného s realitou?

Ta otázka má mnohem hlubší filosofický dosah, než se na první pohled zdá; je proto nutné k ní přistupovat obezřetně. Začneme například kruhy, které si v písku při svých úvahách kreslil třeba Pythagoras nebo Archimedes. To byly jistě velmi nedokonalé obrazce, ale to nepochybně neznamená, že je ti moudří muži jako nedokonalé *mínili*: ta hrubá předloha

sloužila jenom jako opora jejich představě, ve které sídlil *ideální* kruh (s kterým nebo na kterém tvořili své další konstrukce). Jistě tomu nebylo tak, že by v své mysli oddělovali tu stopu hůlky v písku od své představy: oni ten ideální kruh v té stopě *viděli*, tak jako já jej po tisících letech uvidím třeba v náčrtku na papíře, když budu řešit nějaký problém v geometrii. Jak oni tehdy došli k té své ideální představě? Můžeme se o tom jenom dohadovat, ale pravděpodobné je, že si mnohokrát všimli například kruhů na vodě nebo oblých, zhruba kruhových oblázků, konečně měli v té době už povozy s koly a tak podobně. Řekneme dnes, že tu svou ideální představu kruhu z těch pozorování vyvodili abstrakcí, ale toto slovo implikuje oddělení, které v té době nijak samozřejmé nebylo – a v jistém smyslu není samozřejmé ani dnes: jistě dnes máme zcela abstraktní pojem kruhu, nezávislý na velikosti, poloze a podobně, s kterým můžeme libovolně myšlenkově nakládat, ale když pohlédnu třeba na talířek před sebou, *vidím* v jeho kruhovém tvaru přes všechny odchylky a nepřesnosti prostě kruh, který má přímý vztah k idealitě toho pojmu. Je naivní se domnívat, že bychom svou smyslovou (a vůbec jakoukoliv) zkušenost mohli úplně zbavit abstrakce.

Mluvíme-li o abstrakci, je možná vhodné připomenout původní význam toho slova, jak je pro nás vymyslel římský Cicero, tedy *odtažení*, nebo snad obecněji *vzdálení*. Vzhledem k idealizaci to často až překvapivě platí doslova: prstence Saturnu jsou v běžném dalekohledu dokonalé kruhy; zblízka, jak ukázaly tam vyslané sondy, jsou to přibližně kruhové shluky kusů vesmírné hmoty. Ještě výraznější je tento efekt na naší vlastní Zemi: když na ní prodléváme, nutně její kulový tvar bereme jako idealizaci vzhledem k pohořím a propadlinám, oceánům atd. Jak ale uviděli astronauti, zvláště ti, kteří letěli na Měsíc, z dostatečné vzdálenosti Země nabízí dokonalý kulový tvar – tak jako jiné planety v pozemských dalekohledech. *Ideál* tvaru tedy vystává, když je očištěn od rušivých detailů – ať už v naší mysli nebo přímo v našem oku. Když někdo namítne, že je to jen klam, protože *reálný* tvar Země je ten, který zkušenostně známe, musel by vysvětlit, který z těch tvarů má na mysli: ten, který vidím z letadla, nebo ten při pohledu z okna, nebo ten, který mi ukáže mikroskop a tak dále.

Vraťme se ale ještě do těch starých dob, jimiž jsme začali. Člověk, který prvně vytvořil kolo jako valivý prvek povozu, měl asi jen nejasnou představu kruhu jako takového; musel si ale všimnout, že snadnější valení příštího kola závisí na jeho pravidelné oblosti. Ti, kteří ale později po něm kolo vylepšovali pro různé účely, měli před sebou zcela nepochybně dokonalý kruh jako *cíl* svého snažení – a skutečně, čím víc se jejich výtvar tomu *ideálu* přibližoval, tím také lépe svoji funkci splňoval. Ideál tedy tady vystupuje nejen jako pomyslný *cíl*, ale také jako *princip* zlepšování funkce, která – jak je z příkladu vidět – může být nejen estetická, ale také zcela praktická.

Když uvážíme poslední dva odstavce, hlouběji pochopíme princip *idealizace*, který používá často věda, typicky fyzika, když se snaží popsat a pochopit přírodní děje. V tomto případě danému systému určité ideální vztahy myšlenkově vnucuje ve snaze jej snáze uchopit a tím i popsat. Vezměme zase velmi jednoduchý příklad: když klasická mechanika popisuje dynamiku soustavy nějakých těles, která na sebe třeba gravitačně působí, nahradí myšlenkově jejich skutečná těla body, které jsou uloženy v jejich těžištích a nesou přitom jejich hmotu. Tento vědomě nereálný přístup sledoval zcela určitou funkci – a to umožnit kvantitativní popis chování soustavy v dobách, kdy neexistovaly naše dnešní výpočetní možnosti; a funguje

až neuvěřitelně dobře, pokud jsou tělesa od sebe velmi vzdálená: když ponecháme stranou dráhu Merkura (kterou poněkud opravila Einsteinova obecná teorie relativity), popsala klasická mechanika v minulosti do té míry správně oběžné dráhy planet naší sluneční soustavy, že dokonce předpověděla existenci do té doby nepozorované planety Pluto včetně její hmotnosti a dráhy. Planety jsou ovšem od sebe velmi vzdálené; když se budou tělesa k sobě přibližovat a budou mít velmi nepravidelný tvar, nastanou odchylky od předpovědi – když ale uděláme spoustu pokusů s analogickými soustavami, zjistíme, že *průměrně* se budou chovat téměř přesně podle ideální předpovědi. Z toho všeho je vidět, že i vědomě ne zcela realistický *ideál*, je-li správně zvolen, vystihuje něco podstatného z reality.

Zastavme se na okamžik právě zde. Musíme být velmi opatrní s výměry, které nějakou představu vykazují mimo realitu do oblasti pouze myšleného, tedy ideálního. Realita, která se nabízí naší zkušenosti, má velmi mnoho, ne-li nekonečně tváří; z nich nutně vybíráme už vnímáním a dalšími vrstvami zkušenosti jenom některé, vedeni v tom napřed požadavky obživy a dalším obstaráváním své holé existence, potom projekty různých nástrojů a zařízení, později požadavky společnosti, vzděláním, estetickým citem a tak podobně. Ten výběr má vždy rysy abstrakce, byť třeba elementární, a nutně vždycky v mnohém zjednodušuje, jak ve své zkušenosti pátráme po smysluplných nebo prostě uchopitelných vzorcích. Konkrétní objektivní realita, existující sama o sobě a nedotčená naší abstrakcí, je sama abstraktní pojem, dosud fascinující některé filosofy, ale vzdálenější naší zkušenosti než mnohé idealizace.

Když bylo toto všechno řečeno, nesmíme upadnout do opačného extrému a prohlásit každý *ideál*, ať už jakékoliv povahy, za skutečný nebo uskutečnitelný. Jak jsem už na začátku naznačil, ideál v širším smyslu je obvykle průmět nějaké představy do její čisté, dokonalé podoby. Představa, z které pramení, nemusí být sama reálná, tedy být v souladu se zkušeností; ideál sám může být zjednodušený nebo být nejasný a vyjadřovat nereálná nebo různě pošetilá přání. Ne každý ideál je tedy hodný obdivu, následování nebo vůbec nějaké vážné úvahy.

Většina ideálů v každodenním životě, ať v minulosti nebo případně i v přítomnosti, souvisí s naším hodnocením a jsou to právě vyšší hodnoty, v nichž – nebo v jejichž realizaci – někteří lidé hledají svůj ideál. Byly doby, kdy se hledal ideál krásy (v pokleslé formě se to děje stále v známých soutěžích královen krásy); někteří lidé zase vymýšleli ideály společenské spravedlnosti či etického chování; ideál pravdy dodnes nezmizel. Jak nás ujišťují komerční romantické příběhy, někteří mladí lidé sní o ideálním partnerovi, o ideálu pravé lásky ničím nenarušené, někdy o ideální rodině, ideálně úspěšné životní kariéře a tak podobně. Často ta ideální představa, jakkoliv vysněná, nejasná nebo zjednodušená, se pojí s absolutním nárokem: jen malý odklon reality od ní vyvolává znechucení, odmítnutí, hněv. Pokud jde o mladého člověka, usoudíme, že je nezralý – až dospěje, postupně zmoudří a naučí se vidět život realisticky. To je často oprávněný soud; nicméně pravda také je, že někdy naivní idealismus těch mladých pomůže společnosti v její obnově.

Zkusme se v některých z těch ideálů trochu vyznat. Umění ve svých nejšťastnějších obdobích hledalo ideál krásy, ať už v barvě, tvarech, slovech nebo tónech, i když současně bylo vedeno i jinými podněty, jako oslava posvátného nebo později odhalení individuality, podmanivosti smyslového světa nebo výrazu otázek, které nám klade naše existence. V tom estetickém směru časem zjistilo, že je nescetně způsobů, jak krásu realizovat, aniž by některý z nich byl zřejmě nadřazen těm ostatním – ba víc: žádný z nich nebyl tak úplně dokonalý, aby

mohl představovat jednoznačný ideál. Důvodů, proč jeho hledání umění postupně vzdalo (když nepočítám akademismus, který byl zase existenciálně prázdný), bylo jistě víc – ale troufám si říct, že jeho nárok na pozadí mnohých uměleckých myslí zůstal a vedl nakonec k jeho příkrému odmítnutí, které se projevilo až příklonem k ohyzdnosti, nepřehlédnutelném v mnohých dílech moderního umění. V čem vlastně tkvěla chyba, která vedla k těmto smutným koncům? Dalo by se jistě říct, že úsilí o krásu postupnou sekularizací svého cíle ztrácelo duchovní obsah, oslovovalo stále více pouhou smyslovost či přímo smyslnost, která však byla brzo nasycena a žádala si stále ostřejší a hrubší podněty, až se nakonec vyčerpalo celé úsilí. To by byl jistě značně jednostranný pohled, kdyby měl vysvětlit celý vývoj umění – to ale tady není naším úkolem. Vytčen byl úkol pochopit problematiku ideálu. Oč tedy jde v tomto případě? Krása jako duchovní hodnota (takový je aspoň její původ, v kterém se liší od příjemné pěknosti) vybízí k ideálu; ve zkušenosti ji však můžeme zahlédnout jenom v některé z jejích realizací. Říkám úmyslně *zahlédnout*, protože dotek opravdové krásy bývá prchavý. *Realizace ideálu* je ovšem rozpor v pojmu. I tehdy, když jej máme v dostatečné určitosti, tak jako v dříve uvedených případech, je ideál směrnou, limitní představou, k níž se můžeme ve svých realizacích jen blížit. V případě unikavé hodnoty, jako je krása, žádnou určitou a tím spíše jednoznačnou představu nemáme. To ale neznamená, že je nesmyslné o ni usilovat: jak ukazují příklady skutečně velké umělecké tvorby, krása – nebo spíš jedna z jejích možných podob – se tvůrci postupně vyjevuje v jeho tvůrčím úsilí, stále jasněji, byť nikdy zcela uchopitelně. Tvorba je proto nejen životním naplněním, ale také stálou frustrací, neboť je nekonečná ve snaze dobrat se cíle. Velkých tvůrců je proto málo nejenom vzácností pronikavého talentu, ale i proto, že je třeba velmi pevného charakteru v tomto úsilí.

Než budu pokračovat, měl bych zvážit námitku, podle níž hodnota jako taková je hypostaze něčeho, co ve skutečnosti jen zastupuje naše *hodnocení*: předmět můžeme nalézt jako *krásný*, ale to nutně neznamená, že je něco takového jako *krása* o sobě; nějaký výrok bude podle mého hodnocení *pravdivý*, ale to nezakládá existenci *pravdy* jako takové; nějaký čin může být *dobry* nebo rozsudek *spravedlivý* v našem hodnocení, ale to nás ještě neopravňuje k výrokům o *dobru* či *spravedlnosti*. Tak soudili logičtí pozitivisté a je třeba připustit, že jejich přístup otázky hodnot podstatně zjednodušuje. Potíž je jenom v tom, že znemožňuje zobecnění: brání nám tázat se, *co* je to, co činí objekt krásným, čin dobrým, rozsudek spravedlivým, výrok pravdivým – je to jenom naše osobní mínění, náš subjektivní vkus, nebo jsou nějaké široce sdílené či z hloubi zdůvodněné vlastnosti, něco, co krásné, dobré, spravedlivé, pravdivé vždy specificky propojuje a opravňuje naše hodnocení? Ano, hodnocení v posledním důsledku je osobní a stojí na subjektu – ale pokud se nechceme dopustit primitivní nivelizace, musíme připustit různý stupeň nároku na vlastní sebepřekročení v něm: výrok nemůže být pravdivý (a podobně rozsudek spravedlivý, dílo krásné) *jenom pro mne* – a tudy, oním nadosobním nárokem a zkoumáním toho, co jej vznáší, se vrací pojem hodnoty a s ním i snaha hledat její *ideální* formu.

To ovšem neznamená, že je tato snaha – byť i v podobě, pouze se blížící ideálu – nutně korunována úspěchem. Nejvýraznější lupy se v oblasti hodnot v novější historii udály ve věci *sociální spravedlnosti*. V několika generacích za sebou přicházeli lidé, kteří původně s nejlepšími úmysly hledali nápravu zjevných sociálních křivd na značné části obyvatelstva vytyčením představy *ideálního společenského systému*. Většinou tyto modely počítaly také

s *ideálními lidmi*, kteří by systém prosadili a pak udržovali. Pomiňme pro tu chvíli, že ty vymyšlené systémy byly vesměs naivní, příliš zjednodušené, nebo v nějakém směru vysloveně chybné; předpokládejme, že by mohly doopravdy fungovat, kdyby ovšem v nich lidé cítili a konali *ideálně*, tedy podle potřeb systému. Takový předpoklad však nebyl přirozeně splněn, což vedlo k představě, odpor některých je třeba mocí *zlomit* a ostatní k jejich dobru *vychovat*, jinak řečeno jim ideál *vnutit*. K tomu byla zapotřebí *moc* a s ní spojené násilí, které se rychle staly hlavním principem systému. Tak se stalo, že všechny pokusy o nápravu společnosti v minulých třech staletích vedly nakonec k opaku: k většímu útlaku, násilí a zločinům proti lidskosti, kterou chránit a povznést měl původní ideál.

Je z toho třeba usoudit, že se máme vzdát veškerých ideálů, které – jak se to jeví – se svými nereálnými požadavky nakonec zvrhnou ve svůj opak, a raději se pragmaticky rozhodovat podle bezprostřední potřeby? Taková nálada se rozšířila v naší západní společnosti. Jejím důsledkem je úpadek skoro všech vyšších hodnot a mentalita nezávazné zábavy a konzumu, která postihuje stále širší vrstvy. Kdyby to mělo trvat více generací, veškerý vývoj by se asi zastavil a naše civilizace by spěla k úpadku. Ve skutečnosti v žádné sféře života – ať soukromé či společenské – není možný pokrok, aniž bychom si vytyčili nějaký ideální cíl. Chyba nespočívá v samém ideálu, ale v tom, když se příliš vzdálí realitě a klade neúměrné nároky. *Ideál má být téměř na dosah, ale ne blíž*. To znamená, že má vycházet z možností reality, ve které žijeme, včetně nás samých – to je nutné, abychom se k němu mohli blížit, neztratit jej z obzoru ani nekřivit jej do jeho paskvilu; a současně má na nás chtít o něco víc, než bezprostředně se nám zdá, že můžeme, protože jenom tak nás nutí k sebezpřekonání, k vzepětí k vyšším výkonům. Tomu bychom měli učit naše potomky, dávat jim také v tomto směru vzor. Pohodlnou skepsi od nás nepotřebují – té mají kolem sebe dost i bez našeho přispění.